

Ευρώπη, μια κοινή κληρονομιά

Θέμα εορτασμού

Πολιτιστική Κληρονομιά και Εκπαίδευση - η διά βίου μάθηση

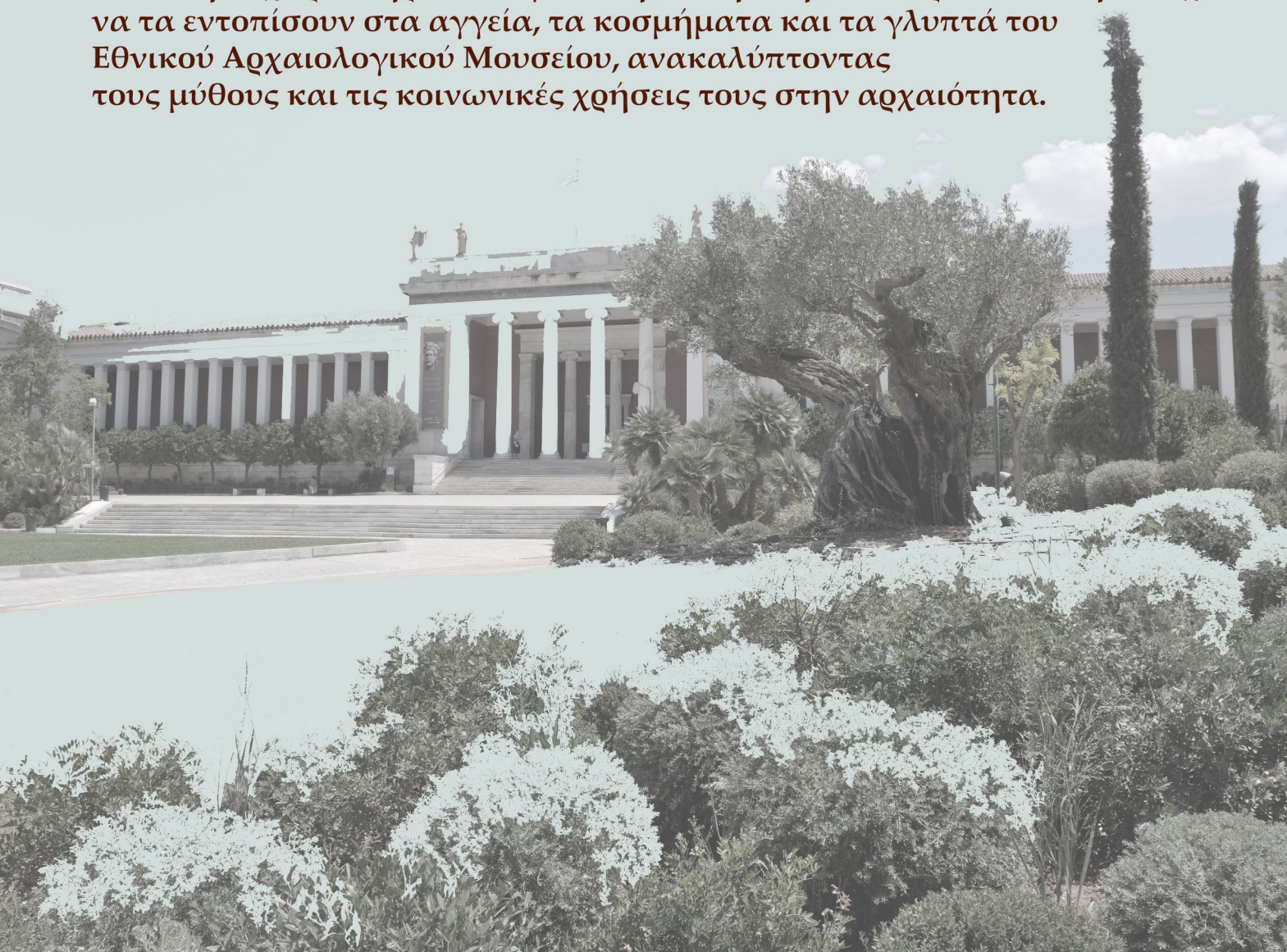
25-27/9/2020

Ο Κήπος στο Μουσείο

Οδηγός θεματικής περιήγησης
στον Κήπο και τις Συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

Τον Ιούλιο του 2020, ο Κήπος του Μουσείου ανανεώθηκε με 6.000 δένδρα και θάμνους της ελληνικής χλωρίδας. Δημιουργήθηκαν επίσης βοτανικές συλλογές με επεξηγηματικές σημάνσεις.

Ο μικρός αυτός οδηγός θα βοηθήσει τους επισκέπτες να αναζητήσουν στον Κήπο χαρακτηριστικά φυτά της ελληνικής υπαίθρου και στη συνέχεια να τα εντοπίσουν στα αγγεία, τα κοσμήματα και τα γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ανακαλύπτοντας τους μύθους και τις κοινωνικές χρήσεις τους στην αρχαιότητα.

Φοίνικας (Phoenix)

Ο Φοίνικας είναι φυτό αειθαλές κυρίως της τροπικής ζώνης αλλά απαντάται και στη λεκάνη της Μεσογείου σε δύο είδη: Ο αυτοφυής φοίνικας της Κρήτης, ο οποίος αναφέρεται στον Θεόφραστο (*Phoenix theophrasti*) και ο νάνος φοίνικας ή Χαμαίροπας με βενταλόσχημα φύλλα. Τα άνθη του είναι μικρά, κίτρινου χρώματος και σχηματίζουν βοτρυώδεις ταξιανθίες, όρθιες ή κρεμαστές, οι οποίες περιβάλλονται από μεγάλη σπάθη. Οι καρποί (χουρμάδες) έχουν μήκος μέχρι 5 cm και δεν είναι εδώδιμοι για όλα τα είδη φοίνικα.

Το φυτό ενέπνευσε την αρχαία ελληνική τέχνη, και σύμφωνα με τις μινωϊκές παραστάσεις ήταν γνωστό ήδη από την προϊστορική εποχή. Στη μυθολογία είναι στενά συνδεδεμένος με τον Απόλλωνα που γεννήθηκε στη Δήλο κάτω από τη σκιά ενός φοίνικα (Ομηρικοί ύμνοι, 3,116), ενώ στη συνέχεια συνδέθηκε με την Άρτεμη, η οποία σύμφωνα με τον Πausανία (9,19.5) διατηρούσε δάσος από φοινικιές στο ιερό της στην Αυλίδα. Μία άλλη εκδοχή του μύθου αναφέρει ότι το φυτό το έφερε από την Κρήτη ο Θησέας όταν οργάνωσε στη Δήλο αγώνες προς τιμή του Απόλλωνα και στεφάνωσε τους νικητές με κλαδιά φοίνικα. Πάντως, ο Πυθαγόρας απαγόρευσε τη φύτευση φοινίκων γιατί θεωρούσε τα κλαδιά τους ασεβή τρόπαια.

Στην αίθουσα 55, παρουσιάζεται ερυθρόμορφη πυξίδα του 450-440 π.Χ. στην οποία εικονίζονται τρεις φοίνικες, τα φύλλα των οποίων αποδίδονται με μελανές στιγμές και ο κορμός τους με ημικύκλια σε κατακόρυφη διάταξη, ενώ το βραχύδες έξαρμα, στο οποίο στηρίζεται ο κορμός των δένδρων δηλώνεται με μελανά παχιά ημικύκλια. Μεταξύ των φοινικόδενδρων εικονίζονται τρεις γυναικείες μορφές και στο

βάθος της παράστασης, κρέμονται στεφάνια ή ταινίες και κατά τόπους επιπόλαιες ερυθρές κηλίδες.

Ο φοίνικας, εκτός από τη δήλωση του εξωτικού τοπίου, συνδέεται άμεσα με την Δηλιακή τριάδα (Δητώ, Απόλλων, Άρτεμη) αλλά και με την οργιαστική λατρεία του Διονύσου. Το φυτό συνδέεται επίσης, με τη λατρεία και τα ιερά της Αρτέμιδος στην Βραυρώνα και τη Μουνιχία, αφού συχνά πάνω στους κρατηρίσκους εικονίζονται νεαρά κορίτσια κοντά σε βωμούς και φοίνικες. Οι παραστάσεις αυτές ερμηνεύονται από πολλούς με τις μυητικές πράξεις που ελάμβαναν χώρα στα ιερά της θεάς και συμβόλιζαν τη μετάβαση των κοριτσιών από την ηλικία των παρθένων στη γυναικεία ηλικία. Επιπλέον, η κίνηση των νεαρών κοριτσιών της πυξίδας 1288 με τη στροφή της κεφαλής προς τα πίσω εντάσσεται στο εικονογραφικό σχήμα των ερωτικών καταδιώξεων, πράξη που σχετίζεται με το στάδιο της μετάβασης των γυναικών από τη μία ηλικία στην άλλη.

Στην ίδια αίθουσα, στην υδρία αρ. 17469, εικονίζονται οι επτά Πλειάδες, οι κόρες του Ατλαντα, τις οποίες ο Δίας μεταμόρφωσε σε αστέρια. Στην συγκεκριμένη παράσταση ο Φοίνικας συμβολίζει το τέλος του κόσμου, την Αιθιοπία, από όπου τα ουράνια σώματα ξεκινούσαν το ταξίδι της ανόδου για το Στερέωμα.

Άμπελος (*Vitis vinifera* ssp. *silvestris*)

Η άγρια άμπελος είναι πολυετές αναρριχητικό φυτό, ιθαγενές στη Δυτική Ασία, την Ευρώπη και τη Βόρεια Αφρική. Το είδος αυτό εξημερώθηκε στη Μεσοποταμία κατά την 4^η χιλιετία π.Χ. και έκτοτε η άμπελος η οиноφόρος (*Vitis vinifera* ssp. *vinifera*) καλλιεργήθηκε συστηματικά για την κατανάλωση των καρπών της και την παρασκευή κρασιού. Στον ελλαδικό χώρο άγρια σταφύλια καταναλώνονταν ήδη περί το 6000 π.Χ., ενώ η παρασκευή κρασιού μαρτυρείται από την αρχή της 3^{ης} χιλιετίας π.Χ.

Η άμπελος είναι θάμνος με ξυλώδη μέρη (κληματίδες), σπειροειδείς βλαστούς και παλαμοειδή φύλλα, με άνθη σε ταξιανθίες που μετατρέπονται σε σταφυλές μετά τη γονιμοποίηση. Το σταφύλι είναι τροφή πολύτιμη για τον άνθρωπο, μεταξύ άλλων και ως φυσική πηγή σακχάρου, τόσο στη νωπή όσο και την αποξηραμένη μορφή του - οι σταφίδες είχαν εκτιμηθεί ήδη στην αρχαιότητα ως ένα πρώτης τάξεως τρόφιμο, χρήσιμο για τα μεγάλα ταξίδια και τις πολεμικές εκστρατείες. Ο οίνος, το κυριότερο προϊόν της επεξεργασίας του σταφυλιού, απέκτησε κομβικό ρόλο σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του αρχαίου ανθρώπου, από τη γέννηση ως το θάνατο και από την καθημερινή ή επίσημη ζωή ως τη θρησκευτική τελετουργία, ακόμη και στην ιατρική. Άλλα αξιοποιήσιμα προϊόντα της αμπέλου

στην αρχαιότητα ήταν το ξύδι, το έλαιο από τη θραύση των γιγάρτων καθώς και τα φύλλα του φυτού, ως στυπτικά, αιμοστατικά αλλά και βρώσιμα.

Στην ελληνική μυθολογία η άμπελος είναι το σύμβολο του Διονύσου και το κρασί απαραίτητο στοιχείο στις τελετές λατρείας του. Ο Διόνυσος διέδωσε στους ανθρώπους την καλλιέργεια του αμπελιού χαρίζοντας το πρώτο κλήμα στον βασιλιά της Αιτωλίας Οινέα ή, σύμφωνα με άλλη εκδοχή, στον Ικάριο που κατοικούσε στην Αττική. Δεν είναι τυχαίο ότι οι γιοί του Διονύσου ονομάζονται Στάφυλος, Οινοπίωνας και Άμπελος. Στην αρχαία τέχνη ο θεός και ο θιάσός του (Σάτυροι, Σειληνοί, Μαινάδες) χαρακτηρίζονται από το στέμμα με φύλλα αμπέλου και τον θύρσο, το σκήπτρο της διονυσιακής λατρείας που στολίζεται με άμπελο, κισσό και επιστέφεται με κουκουνάρι.

Στην αίθουσα 48, στον πρώτο όροφο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ανάμεσα στα άλλα εκθέματα από τον προϊστορικό οικισμό του Ακρωτηρίου στη Θήρα, ξεχωρίζει μια μεγάλη πρόχους από κιτρινωπό πηλό, που χρονολογείται τον 16^ο αι. π.Χ. Γύρω στον ώμο της κρέμονται, σαν από την κρεβατίνα, τέσσερα μεγάλα σταφύλια με δυο βλαστούς το καθένα δίπλα στο μίσχο. Έχουμε εδώ τη σπάνια συγκυρία το ίδιο το αγγείο να αναφέρεται εύγλωττα στο υγρό περιεχόμενό του. Τα σταφύλια της πρόχου από τη Θήρα είναι σκούρα, μοιάζουν ώριμα και λαχταριστά, κι αυτό είναι εμμέσως και μια ένδειξη χρονολογική: μια αναφορά στη στιγμή πριν τον τρύγο που παραδοσιακά λαμβάνει χώρα το Σεπτέμβρη.

Μυρτιά, Μυρσίνη, Μερσινιά, Μυρρίνη

(*Myrtus communis microphylla*)

Η μυρτιά είναι αειθαλής θάμνος και σε πλήρη ανάπτυξη αποκτά σχεδόν κυκλικό σχήμα. Αν παρατηρήσει κανείς στον ήλιο τα χαρακτηριστικά λογχοειδή φύλλα της, θα δει ότι έχουν διαφανή στίγματα. Πρόκειται για αδένες γεμάτους αιθέριο έλαιο, που χρησιμεύει στην αρωματοποίηση και στη φαρμακευτική. Ανθοφορεί με λευκά αρωματικά άνθη το καλοκαίρι, τα οποία διαδέχονται σφαιρικοί καρποί σε χρώμα κυανό έως μαύρο, που παραμένουν στο φυτό καθόλη τη διάρκεια του φθινοπώρου και του χειμώνα.

Η μυρτιά ήταν πολύ αγαπημένο φυτό στην αρχαιότητα. Συνδεόταν με τη θεά Αφροδίτη και συχνά χρησιμοποιούνταν για καλλωπιστικούς λόγους στους κήπους

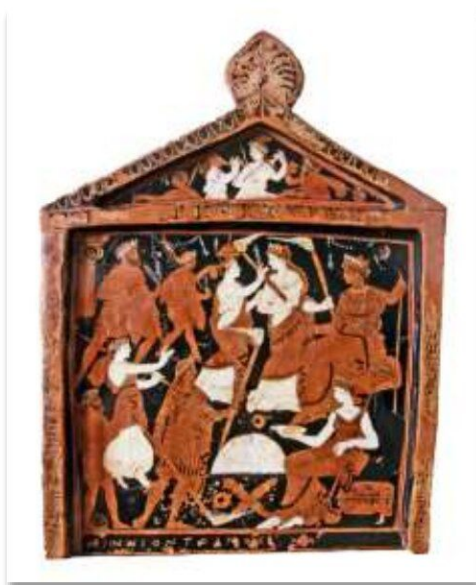

των ιερών. Η σύνδεσή της με τη θεά της ομορφιάς και του έρωτα πιθανότατα εξηγεί τη χρήση του φυτού κατά τη γαμήλια τελετή.

Στην Αίθουσα 55, στη μεγάλη προθήκη αρ. 116, που είναι αφιερωμένη στον γάμο, αναζητήστε τον γαμπρό στεφανωμένο με μυρτιά, ο οποίος πιάνει τη νύφη από τον καρπό, για να την οδηγήσει στο άρμα που θα τους μεταφέρει στο νέο τους οίκο.

Μπροστά τους η μητέρα της νύφης, κρατώντας δάδες, τους ξεπροβοδίζει, ενώ πίσω τους ακολουθούν η νυμφεύτρια και ο πάροχος ή παράνυμφος. Στην άνω σειρά η αυλήτρια ακολουθεί τη γαμήλια πομπή. Τρεις στεφανωμένοι άνδρες παρακολουθούν καθιστοί τα δρώμενα. Ο τρίτος στη σειρά, πιθανότατα ο πατέρας της νύφης, ετοιμάζεται να πετάξει το υπόδημα που κρατεί, ενώ έχει ήδη πετάξει το ζευγάρι του, που αιωρείται πίσω από τον πάροχο. Πρόκειται για το μοναδικό αγγείο που μαρτυρεί το αρχαίο ελληνικό έθιμο του να ρίχνουν στη νύφη υποδήματα όταν εγκατέλειπε το πατρικό της, συμβολίζοντας πιθανότατα με αυτό τον τρόπο την αποκοπή της κόρης από την πατρική οικογένεια.

Τα χρυσά στεφάνια μυρτιάς ήταν, επίσης, ένα ιδιαίτερα αγαπημένο κόσμημα κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, που φοριόταν σε τελετές και μυστήρια. Αποτελούσε, επίσης, ένα ιδιαίτερο ταφικό κτέρισμα για τους πιο εύπορους πολίτες. Στην Αίθουσα 62, θα συναντήσετε πολλά ωραία δείγματα, όπως στην προθήκη 19.

Και η θεά Δήμητρα, όμως, συνδεόταν με τη μυρτιά, στον πιο ιερό της τόπο. Στον γνωστό ερυθρόμορφο αττικό πίνακα με τη μορφή ναϊσκου, που αφιέρωσε η Νίννιον στο Ιερό της Δήμητρας στην Ελευσίνα γύρω στο 370 π.Χ. (αντίγραφο του πίνακα θα βρείτε στην Αίθουσα 15, ενώ ο πρωτότυπος βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας), εικονίζονται στις παραστάδες του ναϊσκου και κάτω από τον ομφαλωτό βωμό βάκχοι, δηλαδή δεσμίδες από

κλαδιά μυρτιάς που συγκρατούνται κατά διαστήματα από μεταλλικούς

συνδέσμους, και αποτελούσαν το χαρακτηριστικό σύμβολο των μυστών. Αρκετές μορφές, επίσης, είναι στεφανωμένες με κλαδιά μυρτιάς, ενώ άλλες τα κρατούν στα χέρια τους. Σύμφωνα με την επικρατέστερη ερμηνεία, εικονίζεται η άφιξη των μυστών στο Ιερό το βράδυ της πέμπτης ημέρας των Μυστηρίων, όπου τους υποδέχονται η Δήμητρα και η Κόρη.

Ροδιά ή Ροιά, Ρόα Σίδα (Punica Granatum)

Η ροδιά είναι φυλλοβόλο οπωροφόρο δέντρο με γυαλιστερά φύλλα και κόκκινα άνθη. Κατάγεται από το Ιράν και τη Β. Ινδία απ' όπου διαδόθηκε σ' όλο τον μεσογειακό κόσμο. Καλλιεργείται κυρίως για τους καρπούς της αλλά και για καλλωπιστικούς σκοπούς.

Ο καρπός της «ροιάς» ήταν γνωστός στην αρχαιότητα σε διάφορες απεικονίσεις της τέχνης. Λόγω του κόκκινου χυμού του και της αφθονίας των σπόρων του απέκτησε συμβολισμούς που τον συνέδεσαν τόσο με την ζωή όσο και με τον θάνατο, αντιλήψεις που επιβιώνουν ως τις μέρες μας. Ήταν σύμβολο αφθονίας, ευγονίας και ευμάρειας και γι' αυτό το αφιέρωναν σε ιερά γυναικείων θεοτήτων της γονιμότητας και της βλάστησης (Ήρας, Αφροδίτης, Δήμητρας, Περσεφόνης, Αθηνάς και Άρτεμης).

Παράλληλα το ρόδι συνδέθηκε με την λατρεία των νεκρών και την αιώνια ζωή και γι' αυτό το προσέφεραν σε νεκρούς. Ομοιώματα ροδιών βρέθηκαν ως κτέρισμα σε τάφους ενώ συχνά μάλιστα ο ίδιος ο καρπός συνοδεύει τον νεκρό.

Στην Αίθουσα 4 των Μυκηναϊκών Αρχαιοτήτων (προθήκη 31) εκτίθεται ένα από

τα ωραιότερα ομοιώματα ροδιού σε χρυσό που διακοσμείται με κοκκίδωση και φέρει κρίκο ανάρτησης. Το μικροσκοπικό αυτό περπάτο (μόλις 2 εκ.) στόλιζε μαζί με άλλα πολύτιμα κτερίσματα τον τάφο ενός διακεκριμένου μέλους της Μυκηναϊκής κοινωνίας ενισχύοντας τον ρόλο του ως σύμβολο κύρους εξουσίας, βασικό χαρακτηριστικό της εποχής.

Στην Συλλογή Αγγείων θα παρατηρήσεις και άλλα ομοιώματα ροδιών, κατασκευασμένα από πηλό (Αίθουσα 49 και 50, προθήκες 13 και 22). Ξεχωρίζει ανάμεσά τους ένα κομψό ρόδι του 700 π.Χ στην Αίθουσα 49 (προθήκη 13) στο οποίο διαφαίνεται έντονη η προσπάθεια του κεραμέα να αποδώσει τον φυσικό καρπό. Το ρόδι αυτό περιβάλλουν ζώνες με γεωμετρικά κοσμήματα, μεταξύ των οποίων κυριαρχεί ζώνη με υδρόβια πτηνά, θέμα χαρακτηριστικό σε ταφικά αντικείμενα.

Πολλές φορές πήλινα ομοιώματα ροδιών συνοδεύουν παιδικές ταφές και γι' αυτό ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι χρησιμοποιήθηκαν ως κουδουνίστρες με αποτροπαϊκό χαρακτήρα. Ο ήχος δηλαδή που παράγουν διώχνει μακριά οποιοδήποτε κακό μπορεί να απειλήσει το παιδί.

Η ελιά (*Olea europaea*)

Η αειθαλής ελιά, ελαιόδεντρο ή λιόδεντρο (ἐλαία, *olea*), γένος καρποφόρων δέντρων της οικογένειας των Ελαιοειδών (*Oleaceae*), απαντά συχνά στο τοπίο της Ελλάδας και της Μεσογείου, άγρια, αλλά κυρίως πλέον καλλιεργημένη. Η καλλιέργεια της ελιάς ξεκίνησε στην ανατολική Μεσόγειο ήδη από την νεολιθική περίοδο. Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, η ελαιοκαλλιέργεια και η ελαιοπαραγωγή απαντούν στο Αιγαίο κατά την 4^η χιλιετία π.Χ. Κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ. η παραγωγή ελαιόλαδου αποτέλεσε σημαντική δραστηριότητα των εργαστηρίων των μυκηναϊκών ανακτόρων, όπως της Κνωσού, της Φαιστού και της Πύλου. Στην Οδύσσεια (Οδύσσεια, η, 112-121), ένα νοικοκυρεμένο περιβόλι χαρακτηρίζεται από την ποικιλία των οπωροφόρων δένδρων που περιέχει, όπως αχλαδιές, ροδιές, συκιές και θαλερές ελιές. Οι βρώσιμες ελιές, σε άλμη ή και τσακισμένες, μνημονεύονται από τις αρχαίες πηγές (Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 2, 47) και παρέμειναν ένα δημοφιλές ορεκτικό μέχρι τις μέρες μας.

Η ελιά ήταν το ιερό δέντρο της θεάς Αθηνάς, πολιούχου θεάς της Αθήνας. Κατά τη μυθική διαμάχη της Αθηνάς με τον Ποσειδώνα για την κυριαρχία στην Αθήνα, η Αθηνά φύτεψε στην Ακρόπολη την ιερή ελιά, που αμέσως έβγαλε καρπούς, ενώ ο Ποσειδώνας έκανε να αναβλύσει από το βράχο αλμυρό νερό (πρβλ.: Ευριπίδης, *Ίων*, 1433-1436. Ευριπίδης, *Τρῳάδες*, 799-803. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 3, 5, 10. Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, 3, 14).

Στην Ακρόπολη Αθηνών, στον περίβολο του ιερού της Πανδρόσου, διατηρείτο το ιερό ελαιόδεντρο, με την φροντίδα του οποίου ήταν επιφορτισμένες οι δύο *Ἀρρηφόροι*, τα νεαρά κορίτσια που ήταν αφιερωμένα, για ορισμένη χρονική περίοδο, στην υπηρεσία της Αθηνάς. Σύμφωνα με μαρτυρίες των πηγών (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8, 55, 1), μετά την πυρπόληση της Ακρόπολης από τους Πέρσες το 480 π.Χ, το ελαιόδεντρο αυτό βλάστησε ξανά, γεγονός που θεωρήθηκε συμβολικό για την ακατάβλητη δύναμη της Αθήνας και των Αθηναίων. Το ελαιόλαδο από τις ιερές ελιές (*μορίαι*) της Αθήνας, όπως αυτές που φύονταν στο άλσος της Ακαδημίας, δινόταν στους ταμίες της Ακρόπολης για τα Παναθήναια, τη μεγαλύτερη επίσημη γιορτή της πόλης-κράτους της Αθήνας.

Το ελαιόλαδο αυτό χρησιμοποιείτο, μεταξύ άλλων, για την πλήρωση των Παναθηναϊκών αμφορέων με τους οποίους βραβεύονταν οι νικητές των αγώνων (Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 60). Το πρωτόγονο άγαλμα ή ξόανο της Αθηνάς ήταν από ξύλο ελιάς (*Σχόλια εις Δημοσθένη, Κατ' Ἀνδροτίωνος* 13, Αθηναγόρας, *Πρεσβεία περὶ τῶν Χριστιανῶν* 17, 4). Το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία στην Ολυμπία, έργο του Φειδία, ήταν στεφανωμένο με κλάδο ελιάς (Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*, 5, 11, 1-10) από χρυσό ή και άλλο πολύτιμο υλικό, και οι νικητές των Ολυμπιακών αγώνων στεφανώνονταν με κότινον από την αγριελιά του ιερού της Ολυμπίας (Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8, 26, 2. Πίνδαρος, *Όλυμπιονίκος* 8, 106).

Από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, το ελαιόλαδο αποτέλεσε στοιχείο της καθημερινής ζωής, της γαστρονομίας και διατροφής, της θρησκευτικής τελετουργίας και του καλλωπισμού. Το λάδι χρησιμοποιήθηκε και ως καύσιμο στην αρχαιότητα, όπως ενδεικτικά σε μεταλλικά και πήλινα λυχνάρια. Το σιτάρι, το λάδι και το κρασί αποτελούν την κύρια μεσογειακή τριάδα τροφών και θεωρούνται βασικά στοιχεία της διατροφής και γαστρονομίας στη Μεσόγειο μέχρι σήμερα.

Σε αγγεία της μόνιμης και περιοδικής έκθεσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ορισμένες παραστάσεις γλαύκας περιβάλλονται από κλάδους ελιάς. Ο συνδυασμός της γλαύκας, ως συμβόλου της Αθηνάς, και των κλάδων του ιερού δένδρου της θεάς απηχεί τον εικονογραφικό τύπο που διακόσμησε τις νομισματικές κοπές της Αθήνας κατά τους κλασικούς και υστεροκλασικούς χρόνους.

Στην Περιοδική Έκθεση *Σαλαμίνα και Περσικά*: ΕΑΜ Α Ακρ 2.75 (Α 15256). Αποσπασματικά σωζόμενη αττική ερυθρόμορφη κύλικα. Στην τεχνοτροπία του αγγειογράφου Επίκτητου. Από την Ακρόπολη Αθηνών. 500-490 π.Χ.

Παράσταση μετωπικής γλαύκας ανάμεσα σε βλαστόσπειρα και κλάδο ελιάς διακοσμεί το μετάλλιο στο εσωτερικό της κύλικας, ενός αγγείου οينوποσίας. Τμήμα παράστασης οπλιτών φάλαγγας σε ενέδρα στην μία εξωτερική όψη του αγγείου. Κύλικα και κεφαλή Σατύρου ως επισήματα στις ασπίδες των οπλιτών. Στην άλλη εξωτερική όψη, τμήμα παράστασης Αίαντα και Αχιλλέα που παίζουν πεσσούς. Γραπτές επιγραφές (*dipinti*): 1) [...άν]έθ[ηκ]εν 2) υκχ(.)ρι: ίσως Καχυλίων (βουστροφηδόν) 3) ηχοτ(.)h. Η πρώτη από τις επιγραφές υποδηλώνει ότι το αγγείο αποτελούσε ανάθημα στην Αθηναϊκή Ακρόπολη.

Η γλαύκα ως σύμβολο της Αθηνάς, η στρατιωτική κίνηση των οπλιτών και η μυθολογική σκηνή των ηρώων Αϊάντα και Αχιλλέα, που παίζουν επιτραπέζιο παιχνίδι πριν από την επικείμενη μάχη στην Τροία, αποτελούν εικονογραφικά θέματα που συνδέουν την Αθήνα και την Αθηνά, ως πολιούχο θεά της πόλης, με τους αγώνες των Αθηναίων και την παράδοση των Ομηρικών επών.

Το επίσημο Αθηναϊκό εικονογραφικό μοτίβο της γλαύκας ανάμεσα σε κλάδους ελιάς απαντά και σε μία ερυθρόμορφη πελίκη (ΕΑΜ Α 19448) λακωνικού εργαστηρίου, που μιμείται αθηναϊκά πρότυπα.

Στην Έκθεση Αγγείων, Προθήκη 139: Λακωνική ερυθρόμορφη πελίκη

ΕΑΜ Α 19448 με παράσταση γλαύκας, ανάμεσα σε ανθοφόρους κλάδους ελιάς, και στις δύο πλευρές του αγγείου. Από την Ανάληψη, Βούρβουρα Κυνουρίας. Τέλη 5^{ου} έως αρχές 4^{ου} αιώνα π.Χ., 410-400 π.Χ.

Τα λακωνικά ερυθρόμορφα αγγεία διακρίνονται για τα πρωτότυπα θέματα της εικονογραφίας τους. Τα

σχήματα τους μιμούνται, συχνά σε μεγάλες διαστάσεις, αντίστοιχα αττικά. Η χρήση τους θεωρείται ότι ήταν κυρίως τελετουργική ή θρησκευτική. Η πελίκη ΕΑΜ Α 19448 κατασκευάστηκε γύρω στα τέλη του Πελοποννησιακού Πολέμου (431-404 π.Χ.), κατά την περίοδο της επικράτησης των Σπαρτιατών έναντι των Αθηναίων και γενικά της ενίσχυσης της δύναμης της Σπάρτης. Ακόμη, το 404 π.Χ. οι Σπαρτιάτες συνέβαλαν στην εγκαθίδρυση των Τριάκοντα Τυράννων στην Αθήνα. Η

επιλογή της υιοθέτησης ενός αθηναϊκού μοτίβου σε ένα λακωνικό ερυθρόμορφο αγγείο πιθανόν επομένως να οφείλεται σε λόγους ιστορικής συγκυρίας και να υπαινίσσεται την Σπαρτιατική επικυριαρχία έναντι της Αθήνας. Δεν μπορούν βέβαια να αποκλεισθούν λόγοι καλλιτεχνικής προτίμησης, εμπορικής διακίνησης ή και άλλοι.

Τα καλάμια (Poaceae)

Το καλάμι, ο κάλαμος ή η καλαμιά είναι η κοινή ονομασία πολλών ανθεκτικών, μονοκότυλων, συνήθως πολυετών φυτών, τα οποία φύονται σε όχθες λιμνών, ποταμών, ρυακιών και χειμάρρων, καθώς και σε έλη και τέλματα. Όλα τα παρόμοια, ποικιλόμορφα φυτά που ονομάζονται καλάμια έχουν ριζώματα ή παραφυάδες και τα φύλλα τους είναι μακρά και ταινιοειδή. Τα άνθη τους σχηματίζουν μία μακρά ταξιανθία στο πάνω μέρος του συμπαγούς ή κοίλου και ξυλώδους βλαστού τους. Στην Ελλάδα ευδοκμεί κυρίως το αγριοκάλαμο, ένα πολυετές ζιζάνιο, το οποίο φτάνει συχνά σε ύψος δύο ή και τριών μέτρων. Οι καλαμιές αποτελούν χαρακτηριστικό φυτό των υδροβιότοπων της Ελλάδας και της Μεσογείου. Η παρουσία σειρών καλαμιών στο τοπίο οριοθετεί κατά κάποιο τρόπο τη χερσαία περιοχή δίπλα στο υγρό στοιχείο.

Στην αρχαία ελληνική θρησκεία και μυθοπλασία, τα ποτάμια και οι λίμνες και γενικά οι υδάτινοι όγκοι και τα φυσικά περάσματα που δημιουργούσαν οι όχθες και οι παρυφές τους στο ορεινό ή πεδινό τοπίο, επενδύθηκαν με μύθους, προσωποποιήσεις, συμβολισμούς και αλληγορίες σχετικούς με θεούς, νύμφες και ήρωες. Για την περίπτωση των παρόχθιων καλαμιώνων, χαρακτηριστικές είναι οι παραστάσεις του ποταμού Αχέροντα σε αγγεία του Ζωγράφου των Καλάμων, ενός συμβατικά ονομασμένου Αθηναίου ζωγράφου λευκών ληκύθων του ύστερου 5^{ου} αιώνα π.Χ., όπως αυτά στην Προθήκη 119 στην Έκθεση Αγγείων του Μουσείου. Οι λήκυθοι, αγγεία αρωματικών ελαίων, απαντούν συχνά σε τάφους. Οι λευκές και λευκού εδάφους λήκυθοι, με τις πολύχρωμες παραστάσεις τους, αποτέλεσαν χαρακτηριστικό προϊόν των αττικών κεραμικών εργαστηρίων του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Στις λευκές ληκύθους του Ζωγράφου των Καλάμων (ακμή του Ζωγράφου: 420-400 π.Χ.) συχνά απεικονίζεται μία ανδρική ή γυναικεία μορφή που ετοιμάζεται να επιβιβαστεί στη λέμβο του Χάροντα, δίπλα στην όχθη του Αχέροντα ποταμού (πρβλ.: Αισχύλος, *Αγαμέμνων*, 1156-1161. Αισχύλος, *Επτά ἐπὶ Θήβαις*, 855-860). Στις παραστάσεις αυτές, οι όχθες του Αχέροντα ποταμού, ως περάσματος από τον κόσμο των ζωντανών στον Άδη, δηλώνονται με καλαμιές, στοιχείο που έδωσε και το συμβατικό όνομα στον ανώνυμο για εμάς ζωγράφο.

Ο Χάρων, πορθμεύς του Αχέροντα, συχνά παριστανόταν στην αγγειογραφία ως ένας αποκρουστικός ώριμος άνδρας, που μεταφέρει με τη λέμβο του τους νεκρούς στον Κάτω Κόσμο. Στον πίνακα *Νέκυια* -μία πολυπρόσωπη ζωγραφική σύνθεση του ταξιδιού του Οδυσσέα στον Άδη (*Οδύσσεια*, λ)- του φημισμένου Θάσιου ζωγράφου Πολύγνωτου, ο Χάρων παριστανόταν ἐπὶ ταῖς κώπαις να οδηγεί τη λέμβο του στον ποταμό Αχέροντα. Στη σύνθεση αυτή, ο ποταμός διακρίνεται από τις καλαμιές

που φυτρώνουν στις όχθες του (καὶ καλάμοι τε ἐν αὐτῷ πεφυκότες: Πausanías, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, 10, 28, 1). Ο πίνακας δημιουργήθηκε τον 5^ο αιώνα π.Χ., κοσμούσε τοίχο της Λέσχης των Κνιδίων στους Δελφούς και είναι γνωστός από περιγραφές των πηγών.

Κατά την καθημερινή ζωή στην αρχαιότητα, τα επεξεργασμένα καλάμια είχαν αρκετές χρήσεις, όπως ως πνευστά μουσικά όργανα. Οι αυλοί, μουσικό όργανο συνδεδεμένο με τη διονυσιακή λατρεία, ήταν συχνά κατασκευασμένοι από καλάμι, ή από ξύλο, ελεφαντόδοντο, οστό και μέταλλο. Στην πρώτη περίπτωση ο αυλός ονομαζόταν και καλάμος. Ονομαστά ήταν τα καλάμια της λίμνης Κωπαΐδας στη Βοιωτία. Οι *σύριγγες*, λαϊκές φλογέρες των αρχαίων βοσκών και μουσικό όργανο του θεού Πάνα, ήταν πιθανόν σχεδόν πάντα φτιαγμένες από καλάμια, συνδεδεμένα μεταξύ τους με έναν ή δύο εγκάρσιους μοχλούς.

Από καλάμι ήταν φτιαγμένοι και οι καλάμοι, δόνακες ή σχοῖνοι, με τους έγραφαν οι αρχαίοι, με μελάνι, πάνω σε πάπυρο ή περγαμηνή. Οι πάπυροι και οι περγαμηνές χρησιμοποιήθηκαν ως επιφάνειες γραφής κυρίως κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους και διατηρήθηκαν στις συνθήκες του εδάφους που επικρατούν στην Αίγυπτο.

Τέλος, οι καλαμιές και τα καλάμια χρησιμοποιήθηκαν από την αρχαιότητα μέχρι τους νεότερους χρόνους και στην οικιακή οικονομία. Με καλάμια πλέκονταν οικιακά αποθηκευτικά σκεύη, όπως καλάθια και κοφίνια, ενώ οι καλαμωτές απαντούν μέχρι σήμερα ως τύπος πρόχειρης στέγασης ανοικτών χώρων και αυλών, καθώς και ως φράκτες. Ακόμη, τα καλάμια αποτελούν διαχρονικά σύνεργα αλιείας.

Έκθεση Αγγείων, Προθήκη 119: ΕΑΜ Α 1759. Αττική λευκή λήκυθος. Ο Χάρων μέσα στη λέμβο του στις όχθες του ποταμού Αχέροντα περιμένει να οδηγήσει τη νεκρή γυναίκα στον Κάτω Κόσμο. Η γυναικεία μορφή φορά χιτώνα και μιάτιο και έχει τα μαλλιά της μαζεμένα ψηλά σε κρωβύλο (κότσο) στην κορυφή της κεφαλής. Με το δεξί της χέρι κρατά μικρό αντικείμενο, πιθανόν τυλιγμένη ταινία,

όπως αυτές με τις οποίες διακοσμούνταν οι επιτύμβιες στήλες στα αρχαία νεκροταφεία. Ο γενειοφόρος Χάρων φορά εξωμίδα και πίλο στην κεφαλή. Μπροστά και πίσω από τη λέμβο διακρίνονται καλάμιες. Με γαλάζιο χρώμα δηλώνονται τα νερά του ποταμού. Του Ζωγράφου των Καλάμων. Από την Αθήνα. Τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Έκθεση Αγγείων, Προθήκη 119: ΕΑΜ Α 1999. Αττική λευκή λήκυθος. Ο Χάρων μέσα στη λέμβο του στις όχθες του ποταμού Αχέροντα περιμένει να οδηγήσει τη νεκρή, που φορά κίτρινο πέπλο, στον Κάτω Κόσμο. Ο γενειοφόρος Χάρων φορά εξωμίδα και κρατά την κώπη για την πλοήγηση της λέμβου. Του Ζωγράφου των Καλάμων. Από την Αθήνα. Τέλη του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

Λυγαριά (*Vitex agnus-castus*)

Η λυγαριά ή λυγή, φημισμένη από την αρχαιότητα, γνωστή και με τα ονόματα καναπίτσα, αγνιά, αλυγαριά, μυριτζιά, καλαθιά και δέντρο της αγνότητας είναι θαμνώδες φυτό της οικογένειας Verbenaceae (Βερβενίδες), αυτοφυές και φυλλοβόλο, πολύ διαδεδομένο στην ελληνική ύπαιθρο, ανθεκτικό στις υψηλές και στις χαμηλές θερμοκρασίες, παραποτάμιο ή παραθαλάσσιο, που μπορεί να φτάσει σε ύψος και τα τρία μέτρα. Τα κλαδιά της είναι λεπτά και ευλύγιστα. Τα φύλλα της είναι λογχοειδή και σύνθετα, αποτελούνται από πέντε έως επτά γκριζοπράσινα χνουδωτά φυλλάρια, ενωμένα με τον κεντρικό βλαστό. Τα άνθη της αναπτύσσονται στις κορυφές των μίσχων, διαμορφώνοντας ένα σχήμα κωνικό. Έχουν χρώμα συνήθως μωβ ή λιλά αλλά και λευκό με ωραία οσμή. Η λυγαριά ανθίζει από τα τέλη του καλοκαιριού μέχρι και τον Νοέμβριο. Ο καρπός της είναι αρωματική δρύπη που ωριμάζει το φθινόπωρο. Καλλιεργείται και ως καλλωπιστικό φυτό σε κήπους και γλάστρες.

Στην επιστημονική ονομασία της λυγαριάς, *vitex agnus castus* περιγράφονται τα χαρακτηριστικά της και οι φαρμακευτικές της ιδιότητες. Το λατινικό όνομα *agnus* προέρχεται από την ελληνική λέξη αγνός, επειδή το φυτό θεωρείται αναφροδισιακό και ηρεμιστικό. Η ονομασία *castus* -αγνή- οφείλεται και αυτή στην επίδραση που έχει το φυτό στη λίμπιντο. Το κλαδί της ονομάζεται και βίτσα (ίσως από το *vitex*;) και οι άνθρωποι το χρησιμοποιούσαν από για ο,τιδήποτε απαιτούσε ευλύγιστο και λεπτό ξύλο.

Ακριβώς αυτά τα χαρακτηριστικά συνέδεσαν τη λυγαριά με θεούς, ημίθεους και ήρωες των μύθων αλλά και με τις καθημερινές ανάγκες και τις εργασίες των ανθρώπων. Όταν ο Προμηθέας έκλεψε τη φωτιά και τη χάρισε στους ανθρώπους, ο Δίας θύμωσε και για να τον τιμωρήσει τον έδωσε στον Καύκασο. Μόλις απελευθερώθηκε έβαλε στο κεφάλι του ένα στεφάνι από κλαδιά λυγαριάς, για να θυμάται τα δεσμά του. Στα δάση της Ίδης στην Κρήτη ο Αχιλλέας έδωσε τους γιους του Πριάμου με βέργες λυγαριάς [...] *Ἴσόν τε καὶ Ἄντιφον [...]* *νῦν δὲ Πριάμοιο [...]* *ὦ ποτ' Ἀχιλλεὺς Ἰδης ἐν κνημοῖσι δίδη μόσχοισι λύγοισι, Ὅμηρος, Λ 105.* Ο Οδυσσεύς χρησιμοποίησε τις βέργες της λυγαριάς, που είχε για στρώμα ο Πολύφημος, για να δέσει τους συντρόφους του κάτω από τα σώματα των προβάτων του και να τους βγάλει έξω από τη σπηλιά του. [...] *τοὺς [...]* *συνέεργον ἐϋστρεφέεσσι λύγοισι, τῆσ' ἔπι Κύκλωψ εὗδε πέλωρ, [...]* *σύντρεϊς αἰνόμενος· Ὅμηρος, ι 427.* Στις θεσμοφορίες οι γυναίκες χρησιμοποιούσαν τα κλαδιά της λυγαριάς για κρεββάτι γιατί είχαν καθαρτική δύναμη και καταλυτική επίδραση πάνω τους και τις βοηθούσαν να διατηρήσουν την αγνότητά τους. (Διοσκορίδης 1.134). Η Ήρα προστάτιδα του γάμου, γεννήθηκε κάτω από λυγαριά στις όχθες του Ίμβρασου ποταμού στη Σάμο, εκεί βρέθηκε και η «άξοος σανίς», το ιερό ξόανό της και σύμφωνα με τον Πausανία, (8.23.5) κοσμούσε το Ναό της στη Σάμο. Ο Ασκληπιός είχε το όνομα «αγνήτας» επειδή το ξόανό του ήταν από ξύλο «αγνής» δηλαδή λυγαριάς (Pausanias 3.14.7)

Οι πολύ ανθεκτικές και κατάλληλες για δεσίματα βέργες της λυγαριάς χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή ψαθών, καλαθιών και άλλων χρηστικών ειδών της καθημερινότητας από την αρχαιότητα. Όμως, σε αντίθεση με άλλες κατηγορίες του υλικού πολιτισμού (π.χ. κεραμική, εργαλεία κ.λπ.), τα προϊόντα της ψαθοπλεκτικής και της καλαθοπλεκτικής είναι φθαρτά και δεν έχουν διασωθεί. Ωστόσο, στον προϊστορικό οικισμό του Ακρωτηρίου της Θήρας, η έκρηξη του ηφαιστείου με την εκτόξευση κισήρεως που κάλυψε τα πάντα, έσωσε κάποια προϊόντα καλαθοπλεκτικής και ψαθοπλεκτικής είτε απανθρακώνοντάς τα είτε αποτυπώνοντάς τα στην ηφαιστειακή τέφρα, ώστε να μπορούμε εμείς σήμερα να

σχηματίσουμε εικόνα για αυτές τις τέχνες και τα αποτυπώματα τους, όπως κατάφεραν να τα διασώσουν οι ανασκαφείς (αρχαιολόγοι, συντηρητές κ.λπ.).

Τα προϊόντα της καλαθοπλεκτικής και ψαθοπλεκτικής εκτός από τη γεωργία, την αλιεία και το νοικοκυριό, χρησιμοποιούνταν στη διαδικασία κατασκευής κεραμικών αγγείων ως ένα είδος πρωτόγονου κεραμικού τροχού που περιστρέφοντάς τον «έχτιζαν» το αγγείο. Δεν θα ήταν απίθανο μάλιστα ορισμένα καλάθια να χρησίμευσαν και ως μήτρες κατασκευής αγγείων. Ο ρόλος της καλαθοπλεκτικής και ψαθοπλεκτικής τέχνης ήταν σημαντικός για την οικονομία του προϊστορικού Ακρωτηρίου. Τα καλάθια και οι ψάθες από βέργες της λυγαριάς, καλάμια, βούρλα, σπάρτα στελέχη δημητριακών ή διάφορα άλλα χόρτα πλεγμένα με δυο τρεις τεχνικές όπως, απλή, διαγώνια και ελικοειδή διαπλοκή, μπορεί να μην ήταν πολυτελή προϊόντα, αντίθετα ταπεινά ως προς την ύλη τους, αναμφισβήτητα όμως έχουν αξία, αφού έγιναν για να καλύψουν καθημερινές ανάγκες, κάνοντας τη ζωή των ανθρώπων πιο άνετη.

Στην αίθουσα 48, στον πρώτο όροφο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, ανάμεσα στα άλλα εκθέματα από τον προϊστορικό οικισμό του Ακρωτηρίου στη Θήρα, εκτίθεται το αποτυπωμένο στο χώμα πλεκτό σκεύος, που έφερε στο φως ο καθηγητής Σπ. Μαρινάτος, το καλοκαίρι του 1969. Το σκεύος αυτό με την ελλειπτική τομή, πλεγμένο με λεπτές βέργες λυγαριάς και με τεχνική διαγώνιας διαπλοκής, βρέθηκε χωρίς βάση, επειδή οι πέτρες που έπεσαν πάνω του κατέστρεψαν τον πυθμένα. Ίχνη του πυθμένα βρέθηκαν σκορπισμένα ολόγυρα. Κατά μήκος του πλεκτού σκεύους περισυνελέγησαν βελόνες αχινών, που κατά πάσα πιθανότητα ήταν το περιεχόμενο του καλάθιού. Ίσως επρόκειτο για κάποιον κόφινο, όπως ονόμαζαν οι αρχαίοι Έλληνες κάθε πλεκτό σκεύος από βέργες λυγαριάς ή σχισμένα καλάμια που χρησιμοποιούνταν για την εναπόθεση ή για τη μεταφορά διαφόρων αντικειμένων, κυρίως όμως των οπωρών.

Αποτύπωμα στην
ηφαιστειακή τέφρα
καλαθιού πλεγμένο με
λεπτές βέργες
λυγαριάς με τεχνική
διαγώνιας διαπλοκής.
Ακρωτήριο Θήρας 16^{ος}
αι. π.Χ. (ΕΑΜ: Θ 1974,
24)

Επιμέλεια κειμένων:

**Ευάγγελος Βιβλιοδέτης, Δέσποινα Καλεσοπούλου, Γιούλη Κουτσιανά,
Βάσω Πλιάτσικα, Μαρία Τερζούδη, Μαρία Χιδίρογλου**

Φωτογραφίες κήπου: Ελευθέριος Α. Γαλανόπουλος

**Φωτογραφίες αρχαιοτήτων: Φωτογραφικό Αρχείο Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου**

Γραφιστικός σχεδιασμός φυλλαδίου: Νεκταρία Ρουμελιώτη

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

28ης Οκτωβρίου (Πατησίων 44), 106 82 Αθήνα

Τηλ: 213214 4800, -4856, -4889 Fax: 210 8213573

Email: eam@culture.gr

www.namuseum.gr

Facebook: www.facebook.com/namuseum/